

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН САЛАМАТТЫКТЫ САКТОО
МИНИСТРЛИГИ
АКАДЕМИК М. М. МИРРАХИМОВ атындагы КАРДИОЛОГИЯ ЖАНА
ТЕРАПИЯ УЛУТТУК БОРБОРУ**

**И. К. АХУНБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
МЕДИЦИНАЛЫК АКАДЕМИЯСЫ**

Д 14.24.694 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугу
УДК 616.1-053.6(575.2)

Толебаева Айчурек Алайбековна

**Кыргыз Республикасында өспүрүмдөр арасында жүрөк-кан тамыр
ооруларынын себептеринин таркалышы жана алардын жашоонун сергек
мүнөзүнө тартылуусун баалоо**

14.01.05 – кардиология

Медицина илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
авторефераты

Бишкек – 2025

Иш Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин медициналык факультетинин “Дарылоо иши” адиситиги боюнча № 2 терапия кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи:

Сабилов Ибрагим Самижонович

медицина илимдеринин доктору, профессор,
Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин медициналык факультетинин “Дарылоо иши” адистигинин № 2 терапия кафедрасынын башчысы

Официалдуу оппоненттер:

Миррахимов Эркин Мирсаидович

медицина илимдеринин доктору, профессор,
И. К. Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясынын М. Е. Вольский-М. М. Миррахимов атындагы факультеттик-терапия факультетинин башчысы

Молдоташев Ишенбай Курманович

медицина илимдеринин доктору, профессор,
“Адам” университетинин илим-изилдөө борборунун директору, Бишкек ш.

Жетектөөчү уюм: Республикалык адистештирилген илимий-практикалык медициналык кардиология борбору, Илимий кеңеши (100052, Ташкент ш., Осие көч., 4, Ўзбекистан Республикасы).

Диссертацияны коргоо 2025-жылдын 25-февралында саат 14.30да медицина илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын коргоо боюнча Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлигинин академик Мирсаид Миррахимов атындагы Улуттук кардиология жана терапия борбору жана тең уюштуруучу И. К. Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясына караштуу Д 14.24.694 диссертациялык кеңешинин отурумунда өткөрүлөт. Дареги: 720040, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Тоголок Молдо көчөсү, 3, лекция залы. Диссертацияны коргоо боюнча видеоконференцияга кирүү шилтемеси: <https://vc.vak.kg/b/142-osc-4fa-33q>

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Саламаттык сактоо министрлигинин академик Мирсаид Миррахимов атындагы Улуттук кардиология жана терапия борборунун (720040, Бишкек ш., Тоголок Молдо көчөсү, 3), И. К. Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясынын (720020, Бишкек ш., Ахунбаев көчөсү, 92) китепканаларынан жана <https://vak.kg> сайтынан танышууга болот.

Автореферат 2025-жылдын 16-январында таратылды.

Диссертациялык кеңешинин илимий катчысы,
медицина илимдеринин кандидаты, доцент

С. С. Абилова

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Жүрөк-кан тамыр оорулары дүйнө жүзүндөгү өлүмгө себепкер оорулардын алдыңкысы бойдон калууда, ал ар жылы 17,9 миллион адам өмүрүнүн кыйылышынын күнөкөрү [ВОЗ, 2017] — бул планетанын элинин өлүмүнүн 31,5% түзөт, ал эми инфекциялык эмес оорулардын (ИЭО) натыйжасындагы өлүмдүн 45% түзөт. 2015 жылы ИЭО Кыргыз Республикасында (КР) 80% өлүмдүн себепкери болгон, бул дүйнө жүзү боюнча ИЭО натыйжасындагы өлүмдүн глобалдык көрсөткүчүн ашып түшөт (дүйнө жүзү боюнча ал көрсөткүч 71%ды түзгөн). Саламаттыкты сактоо боюнча бүткүл дүйнөлүк уюм (ССБДУ) белгилегендей, ИЭО өрчүү коркунучун ооруга себепкер төрт тобокелдик факторду (ТФ) жоюу жолу менен басаңдатууга болот (тамеки тартуу, алкогольдук ичимдиктерди ченемсиз колдонуу, туура эмес тамактануу, жана физикалык активдүүлүктүн жоктугу), ошондой эле жогорку кан басымы, организмдеги холестериндин нормадан жогору болушу сыяктуу себептерди да басаңдатуу зарыл [WHO, 2014]. Атеросклеротикалык процесстин эрте өрчүшү тууралуу морфологиялык билдирмелер жана ТФдон арылуу профилактикалык иш-аракеттердин натыйжасында болоору тууралуу маалыматтар тобокелдик факторлордун концепциясынын өспүрүмдөр популяциясына өтүшүнө алып келди.

Бүгүнкү күндө өспүрүм кезде туура эмес тамактануу кийин жүрөк –кан тамыр ооруларынын негизги себептери боло турганын далилдеген жетишерлик так далилидер бар [M. Juonala, 2010]. Тескерисинче, бала кезден мүнөздөп тамактанган (орто деңиз диетасы) 36 жаш курактагылардын кан басымынын жана организмдеги холестериндин өлчөмүнүн нормага ылайык экенин далилденген. Амстердамдык изилдөөлөр жер ортолук диетасын кармагандардын артериялык кан тамыры бекемирек болорун белгилейт. Бала кезден жашылча-жемиштерди, клетчатканы байма-бай колдоногондордун кан тамырлары атеросклеротикалык өзгөрүүлөргө аз дуушар болоорун изилдөөлөр көрсөткөн [J. M. Rasog, 2016; J. Steinberger, 2016]. 2008-жылы ССБДУ аркылуу өткөрүлгөн систематикалык маалымдамалар дагы бир жолу азык продуктыларынын жана алкогольдук эмес ичимдиктердин маркетинги сунуштаган продуктыларды өспүрүмдөрдүн колдонушу салмактын өтө өсүп кетишине алып келе турганы тууралуу так далилдерди берген [G. Cairns, 2009]. Ашык салмакка ээ өспүрүмдөрдүн инфекциялык эмес ооруларга, алсак, кан басымынын жогору болушу, артериалдык гипертензия (АГ), рактын ар кандай формалары, уйкунун бузулушу, сөөктүн сынышы сыяктуу ооруларга чалдыгуу мүмкүнчүлүгү жогору болот, ошондой эле алар жүрөк-кан тамыр ооруларына эрте чалдыгышы мүмкүн [A. Martin, 2018]. Туура эмес тамактануу маркетинги саламаттыкты сактоодогу эң чоң көйгөй, ал өспүрүмдөрдүн арасында ашыкча салмактуулуктун (семирип

кетүүнүн) таркалышынын, анын натыйжасында өспүрүмдөр арасында ИЭО таралышынын башкы себеби болуп калды. Ушуга байланыштуу бул изилдөө жүргүзүлдү.

Диссертация темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелери тарабынан жүргүзүлгөн негизги изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациянын темасы демилгелүү тема.

Изилдөөнүн максаты. Кыргыз Республикасында өспүрүмдөр арасында жүрөк-кан тамыр ооруларынын жайылыш себептеринин өзгөчөлүктөрүн изилдөө жана өспүрүмдөрдү жашоонун сергек мүнөзүнө тартуу иш-аракеттерине баа берүү.

Изилдөөнүн маселелери:

1. Кыргыз Республикасында жаш курактык классификацияны эске алуу менен жүрөк-кан тамыр тобокелдик факторлорунун таралышынын жана сергек жашоо образына умтулуунун гендердик жана региондук өзгөчөлүктөрүн изилдөө.

2. Кыргыз Республикасында өспүрүмдөрдүн тамактануу өзгөчөлүктөрүн, тамактануу көндүмдөрүн (жынысын эске алуу менен) изилдөө.

3. Айыл жана шаар жергесинде жашаган өспүрүмдөрдүн жашоонун сергек мүнөзү жөнүндө маалыматтарды кандай булактардан аларын изилдөө.

4. Кыргыз Республикасы боюнча курамында транс-майлар, туз, кант өтө көп болгон азык продуктыларынын маркетингинин абалын, аларды сыналгыдан жарнамалоонун өспүрүмдөргө таасиринин масштабын изилдөө.

5. Жынысты жана жашаган жерин эске алуу менен эрте жана кеч кичи топтордогу өспүрүмдөрдүн сергек жашоо образына берилгендиктин көрсөткүчтөрүнүн динамикасы боюнча жүрөк-кан тамыр тобокелдик факторлору боюнча консультациялык кеңеш берүү программасынын натыйжалуулугун баалоо.

Алынган натыйжалардын илимий жанылыгы. Кыргыз Республикасында сыналгы боюнча өспүрүмдөр арасында популярдуу болгон каналдардан “уруксаты жок” азык продуктыларды жана суусундуктарды байма-бай жарнамаланышын далилдеген изилдөөлөр эң алгачкы жолу жүргүзүлдү. Бул өспүрүмдөрдүн туура эмес тамактануусунун негизги себептеринин бири болуп эсептелет.

Консультациялык, билим берүүчүлүк программалардын өспүрүмдөрдү жашоонун сергек мүнөзүнө тартуудагы эффективдүүлүгү да алгачкы жолу ачык далилденди.

Алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү. Өспүрүмдөр арасында жүрөк-кан тамыр ооруларынын себептеринин таралышы, анын ичинде тамактануу көндүмдөрүнүн балансынын туура эместиги мектептердин медициналык кызматкерлерине, үй-бүлөлүк медициналык борборлоруна алардын профилактикалык жана оорунун себептерин эрте аныктоо, ошондой эле алгачкы медициналык-санитардык жардам көрсөтүү боюнча иштерин күчөтүүсү талап кылынат (2023-жылдын 26-сентябрындагы аткаруу актылары).

Изилдөөнүн жыйынтыгы менен 2023-жылдын 3-февралында берилген №929 рационализатордук сунуш жактырылды.рацианализатордук сунуштар, иш-чаралар.

Өспүрүмдөр арасында жашоонун сергек мүнөзү жана туура тамактануу боюнча маалыматтарды жайылтууда перспективдүү багыт катары массалык-маалымат каражаттарын алсак болот (интернет, сыналгы, соцтармактан ар кандай берүүлөр, жолугушуулар, маалымат каражаттарынан ар кандай статьялар).

Азык продуктыларын жарнамалоодо анын 85% туура эмес азыктардын маркетингине туура келет. Изилдөөнүн материалдары ССБДУнун эксперттеринин, Саламаттыкты сактоо министрлигинин жана Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин өкүлдөрүнүн катышуусунда жолугушууларды өткөрүүгө негиз түздү, анда алар мыйзамдык жөнгө салуу үчүн зарыл болгон документтердин пакетин талкуулашты (2020-жылдын 11-декабрында). Ошондой эле эл аралык катышуу менен өткөн Бүткүл россиялык илимий-практикалык конференцияда (Москва, 2019-жылдын 15-17-майы), «Саламаттыкты сактоодогу лидерликтин концепциясы» эл аралык катышуусунда (Санкт-Петербург, 27-29-февраль, 2020-ж.), “Коомдук саламаттыкты чыңдоо технологияларынын жумалыгы – 2023” коомдук саламаттыкты сактоо конференциясында (Москва, 2023-жылдын 22-26-майы) талкууланды.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Эрте өспүрүм куракта дененин ашыкча салмагы көп кезигет, кеч өспүрүм куракта тамеки чегүү, төмөнкү физикалык активдүүлүк жана гиподинамия көп байкалат. Респонденттердин арасында тең салмаксыз тамактануунун жогорку жыштыгы айылдык жана шаар калкынын арасында табылган. Бирок алар жашаган жерине жараша өспүрүмдөрдүн тамактануу табиятында айрым айырмачылыктар болгон. Кеч өспүрүм куракта жашоонун сергек мүнөзүнө тартылуу начар экени байкалды. Өзгөчө кыздарга караганда эркек балдар арасында эки группада тең көбүрөөк байкалды.

2. Жашоонун сергек мүнөзү, рационалдуу тамактануу боюнча маалыматтарды өспүрүмдөр көбүнчө массалык-маалымат каражаттарынан алышат (интернет, сыналгы). Бүткүл дүйнөлүк саламаттыкты сактоо уюмунун Европа региондук бюросунун азык-түлүк профилинин модели боюнча сыналгыдагы тамак-аш жана суусундуктардын 85% жарнамалары өспүрүмдөр үчүн ылайыксыз жана өспүрүмдөрдүн туура эмес тамактануу моделдерин аныктоочу факторлордун бири болушу мүмкүн.

3. Өспүрүмдөрдүн, ата-энелердин, педагогдордун катышуусу менен өткөрүлгөн консультациялык-билим берүүчүлүк программалар эрте өспүрүм курактагы респонденттердин арасында жашоонун сергек мүнөзүнө тартууда эффективдүү роль ойноду.

Изилдөөчүнүн жеке салымы. Мониторингдөө, сурамжылоо, антропометрикалык маалыматтарды алуу, артерриялык кан басымын жана пульсту

текшерүү, кодировкадан өткөн сыналгы берүүлөрүн анализдөө максатында автор тарабынан мектептер, окуучулар, сыналгы каналдары тандалып алынып, аткарылган изилдөөлөр статистикалык иштетүүдөн, анализден өткөрүлүп, кол жазмалар басмага даярдалды.

Диссертациянын натыйжаларын апробациялоо. Изидөөнүн натыйжалары: Кыргыз-Россия Славян университетинин (КРСУ) 25 жылдыгына арналган “21-кылымдагы фундаменталдык жана клиникалык медицинанын көйгөйлөрү жана кыйынчылыктары” деген темадагы Республикалык илимий конференцияда, Бишкек ш., 27.04.2018-ж. (Бишкек, 2018); “Миррахимовдук окуулар” аттуу конференцияда, Бишкек ш., 27.03.2019-ж.; Бүткүл Россиялык эл аралык маанидеги илимий-практикалык конференцияда, Москва ш., 15-17.05.2019-ж.; “Саламаттыкты сактоодогу лидерлик концепция” темасындагы эл аралык маанидеги билим-берүүчүлүк курсунда, Санкт-Петербург ш., 27-29.02.2020-ж.; Ички оорулар боюнча X эл аралык илимий конгресте, Москва ш., 8-11.02.2021-ж.; “Ааламдашуу жана санариптик трансформациялоо доорундагы дүйнөлүк илим жана учурдагы кыйынчылыктар” Эл Аралык илимий форумда, Бишкек ш., 23.04.2022-ж.; “Ички медицина боюнча диалогдор” аттуу эл аралык, жогорку окуу жайлар арасындагы илимий-практикалык конференцияда, Бишкек ш., 26-27.04.2023-ж.; КРСУде өткөрүлгөн “21-кылымдагы фундаменталдык жана клиникалык медицинадагы көйгөйлөр жана кыйынчылыктар”, Бишкек ш., 28.04.2023-ж. (Бишкек, 2023); Коомдук саламаттыкты сактоонун Европалык жумалыгынын алкагында өткөрүлгөн “Коомдук саламаттыкты сактоону бекемдөө жумалыгы-2023”, Москва ш., 22-26.05.2023-ж. баяндалып талкууланды.

Диссертациянын натыйжаларынын жарыяланышы. Диссертациянын изилдөө материалдарынын негизинде 8 илимий макаласы чыккан, анын ичинен 2 макала – Scopus системасы боюнча, 6 макала РИНЦ системасы аркылуу индекстелген.

Диссертациянын түзүлүшү жана көлөмү. Диссертация компьютердик тексттин 146 бетинде баяндалып, кириш сөздөн, беш бөлүмдөн, корутундудан, практикалык сунуштардан, пайдаланылган адабияттар тизмесинен жана тиркемелерден турат. Диссертация 18 таблица, 32 сүрөт менен иллюстрацияланган, библиографиялык көрсөткүч 240 адабий булактарды, анын ичинде 49 орус тилдүү жана 191 чет элдик авторлорду камтыйт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу, максаты, мааниси, илимий жаңычылдыгы, практикалык мааниси, жана коргоого сунушталган негизги жоболор киргизилген.

1-бап. “Адабияттар тууралуу маалымат”. 1.1-бөлүмдө өспүрүмдөрдүн жүрөк-кан тамыр тобокелдигинин факторлору, алардын дүйнөнүн ар кайсы аймактарында таралышы, 1.2де туура эмес тамактануу, 1.3тө тамак-аш жана суусундуктардын телеканалдар аркылуу өспүрүмдөргө маркетинги жана 1.4-бөлүмдө өспүрүмдөргө карата тарбиялык профилактикалык тобокелдик факторлорунун ролу чагылдырылган.

2-бап. «Изилдөөнүн методологиясы жана методдору». Изилдөөнүн максаттарына жана милдеттерине ылайык план, программа жана изилдөөнүн этаптары түзүлдү.

Изилдөөнүн объектиси: айыл жана шааржерлеринен 1001 өспүрүмдөр.

Изилдөөнүн предмети: жүрөк-кан тамыр тобокелдик факторлорун аныктоо, профилактикалык кеңеш берүү, өспүрүмдөргө багытталган телеканалдардын мониторинги.

2.1 Үлгү түзүү. Изилдөөдө окуучуларды репрезентативдүү тандоо үчүн эки баскычтуу кластердик тандоо дизайны колдонулду. Биринчи баскычта керектүү жаштагы окуучулардын санына ыктымалдуу пропорциядагы мектептер тандалып алынса, 2-баскычта ар кандай мектептерден биринчи баскычта тандалып алынган класстардан бирдей ыктымалдагы класстар тандалган. Ал тандалган окуучулар изилдөөгө катышышкан. Мектептерди регионалдык алгачкы стратификациялоо жүргүзүгөн: 8 мектеп тандалып алынган. Анын 3 шаардык 2 айылдык. 2 мектеп Бишкек шаарынан, 1 мектеп Ош шаарынан, 2 Чүй обласынын Чүй районунун мектептери, Ош, Жалал-Абад, Нарын облустарынан (Кара-Суу, Ноокен, Жумгал райондору) бирден мектептер алынган.

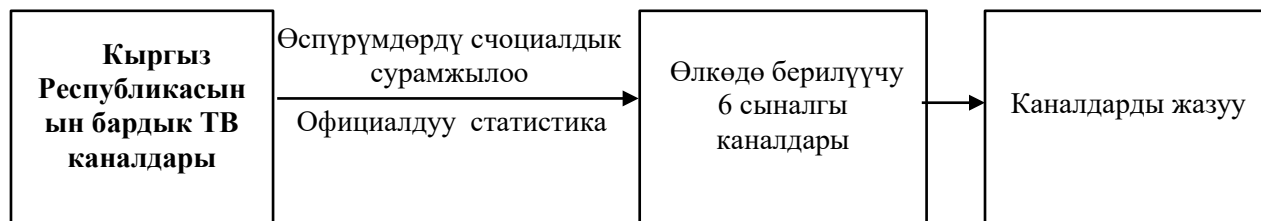
Изилдөө 2 негизги бөлүктөн турат:

1. Ишибиздин биринчи бөлүгүндө когорттук пролонгирлөө изилдөөсү тууралуу маалымат берилет, ал изилдөө Россия Федерациясынын (РФ) терапия жана профилактикалык медицина бөлүмү тарабынан, Россиялык окуучулар кыймылынын жана ССБДУ тарабынан иштелип чыккан консультативдик билим берүүчүлүк программаны колдонуу менен жүргөн. Анда өспүрүмдөр арасында жүрөк-кан тамыр ооруларынын таралуу коркунучунун себептери, ага каршы иш-чаралардын эффективдүүлүгү каралган (2.1-сүрөт).

2.1-сүрөт – Изилдөөнүн дизайны.

2. Экинчи бөлүктө сыналгыдан берилүүчү азык продуктыларынын маркетингин жарнамалоону изилдөө жүргүзүлдү (2.2-сүрөт).

2.2-сүрөт – Изилдөөнүн дизайны.

2019-жылдын майында жашыруун сурамжылоо жүргүзүлгөн, өспүрүмдөрдүн антропогендик көрсөткүчтөрү (салмагы, бою, дене массасынын индекси (ДМИ)), гемодинамикалык көрсөткүчтөрү аныкталган. Бардыгы 6-11 класстан 1001 өспүрүм сурамжылоодон өткөн, анын 415 (41,5%) эркек балдар, 586 (58,6%) кыз балдар; 474 (47,4%) респонденттер шаар жергесинен, 527 (52,6%) айыл жергесинен; 532 (53,2%) 11-14 жашта-эрте өспүрүм курак, 469 (46,9%) 15-18 жаштагылар (кеч өспүрүм курак).

Изилдөөнүн алдында бардык мектептер аталган изилдөөнүн катышуучулары боло тургандыгы тууралуу каттарды алышкан жана макулдугу тууралуу кайра кабар беришкен. Сурамжылоонун жашыруун экендиги кабарланган. Өспүрүмдөрдүн гемодинамикалык көрсөткүчтөрүн, антропометрикалык көрсөткүчтөрүн алуу, сурамжылоо эки сабак аралыгында жүргүзүлдү. Сурама (анкета) эки тилде (кыргыз, орус) сунуш кылынды.

2.2 Изилдөөнүн сурамасы (анкета). Сурамада эл аралык ыкмалар боюнча түзүлгөн GSHS (Global School-based Student Health Survey), ИНТЕРЭПИД, МСБ 25 В2 и Г2 (милдеттенмени сандык баалоо) суроолор сунуш кылынды.

Тобокелдик факторлору боюнча анкета берилген суроолорго жараша бөлүнгөн 6 блоктон турат.

2.3 Профилактикалык окутуучу кийлигишүүлөр. Жашыруун сурамжылоодон соң, ата-энелер жана өспүрүмдөр үчүн чогуу профилактикалык окуулар өткөрүлдү. Ал 2 күндүк окутуулар (консультациялар) күнүгө ар бир класс менен 120 мүнөт жүргүзүлдү. Бардыгы болуп 92 сабак өтүлдү. Программада окутуунун комбинирленген формасы колдонулду, ал теориялык жана практикалык бөлүмдөрдөн турду (ыкмаларды үйрөнүү, көндүмдөр менен машыгуу, оюндар, талкуулар).

Консультациялык-окутуу программасынын биринчи күнү негизги 2 блоктон турду: чылым (тамеки) чегүүнүн профилактикасы жана физикалык активдүүлүк. Экинчи күнү балансталган тамактануу жана алкогольдун терс таасири. Консультациялык-билим берүү программасында сабак берүүнүн

этаптык ыкмасы пайдаланылды (оюн формасы, чакан топто иштөө, мини-лекциялар).

Бардык маалыматтар көндүм формада, жеткиликтүү тил менен берилди. Бул программанын негизинде ССБДУдун эксперттеринин, РФнын терапия жана профилактикалык медицинасынын сунушунун жана Россиялык окуучулар кыймылынын негизиндеги принциптер жатат.

Бардыгы болуп 923 ата-эне, 89 мугалим катышты. Бышыктоо максатында ата-энелерге жана өспүрүмдөргө “Жашоонун сергек мүнөзү боюнча сунуштар” деген басмадан чыккан материалдар таркатылды.

2.4 Профилактикалык окутуучу кийлигишүүлөрдүн эффективдүүлүгүнө баа берүү. Изилдөөбүздүн кийинки бөлүгүндө 6 айдан кийин кайрадан өспүрүмдөр арасында жашыруун сурамжылоо жүргүзүлдү. Сурамжылоонун анкетасында биринчи сурамжылоодогу суроолор кайталанган.

Профилактикалык кийлигишүүлөрдөн кийин чылым чегүүнүн, төмөнкү физикалык активдүүлүктүн, гиподинамиянын, рационалдуу эмес тамактануунун динамикасына баа берилди. Кайталанып жүргүзүлгөн сурамжылоого 836 өспүрүм катышкан, алгачкы катышуучулар 1001 болгонун эске алсак, демек 83,5% катышкан. Анын ичинде 481 кыз балдар (57,5%), 355 эркек балдар (42,5%), 407 (48,7%) шаардык жана 429 (51,3%) айылдык өспүрүмдөр.

2.5 Өспүрүмдөргө арналган азык продуктыларын жана суусундуктарды сыналгы каналдары аркылуу жарнамалоону мониторингдөөгө баа берүү. Сыналгыдан жарнамаланып жаткан өспүрүмдөр үчүн азык продуктыларын жана суусундуктарды мониторингдөөнү изилдөө протоколу ССБДУдун европалык эксперттеринин катышуусу менен түзүлгөн. Биз улуттук каналдарды гана анализдеп, ал изилдөөбүз болушунча чоң базалык аудиторияны камтыды.

Мониторингден өткөрүлгөн каналдарды калк арасында, өзгөчө өспүрүмдөр арасында популярдуулугуна карап тандап алдык. Тандоодо алардын популярдуулугун медиа-изилдөө жүргүздүк, социалдык сурамжылоо жүргүздүк, официалдуу статистикалык маалыматтарга таяндык. Жыйынтыгында өспүрүмдөр көп пайдаланган 6 улуттук канал тандалды, алар: «Баластан», «312 кино», «КТРК», «КТРК Музыка», «КТРК Спорт», «Тумар»-ушул каналдар изилдөөгө киргизилди.

Программааларды жаздыруу төмөнкү ыкма менен жүргүзүлдү: 2018-жылдын март-май айларында 2 жумуш күнү, 2 дем алуу күндөрү саат 06.00 дон 22.00 го чейин аталган каналдардын берүүлөрү жазылып алынды. Максаты: ал берүүлөрдү анализдөө, рекламалык роликтерди түзүү.

Азык продуктылары тууралуу жарнамалык материалдарды коддоо ССБДУдун европалык регионалдык бюросунун протоколунун негизинде Excel форматында жүргүзүлдү. Азык продуктусу тууралуу маалымат төмөнкүлөрдү өзүнө камтыды: жарнамаланып жаткан продуктунун бренди тууралуу маалымат, продукту тууралуу маалымат, ССБДУдун европалык регионалдык бюросунун азык заттар тууралуу моделине ылайык азыктын коду, продуктунун азыктык баалуулугу, ССБДУдун европалык регионалдык бюросунун азык заттардын Моделинин талабына ылайык маркетингге уруксаат берилгендиги тууралуу маалыматтар.

2.5 Изилдөөлөрдүн натыйжаларын статистикалык иштетүү. Статистический анализ Statistics 12 жана IBM SPSS Statistics 23 Windows үчүн программасы менен жүргүзүлдү. Салыштырылып жаткан группалардын ортосундагы айырмачылыктар Z-критерий менен жүргүзүлдү. Статистикалык маанисинин талап кылынган деңгели катары $p < 0,05$ мааниси колдонулду.

3-5-баптарда өзүбүздүн изилдөөбүздүн натыйжалары жана алардын талкуусу берилген.

3-бап. Өспүрүмдөр арасында жүрөк-кан тамыр ооруларынын таркалуу себептери

3.1 Негизги тобокелдик факторлорунун өзгөчөлүктөрү

3.1.1 Чылым чегүү. Чыгым чегүүнү изилдөө өспүрүмдөрдүн 77 (7,7%) чылым чегери аныкталды. Алардын ичинен эркек балдар көбүрөөк чегери белгиледик (11,3% эркек балдар, 5,1% кыз балдар, $p < 0,01$). Мындай тенденция айыл жергесинде да өспүрүмдөр арасында (9,6% и 4,9%, $p < 0,05$), шаар жергесинде да (13,6% жана 5,4%, $p < 0,01$) байкалды. Көрүнүп тургандай жашаган жерлер (айыл, шаар) боюнча анализдесек, чоң деле айырма жок. 15-18 жаштагы өспүрүмдөр (кеч өспүрүм курак) 11-14 жаштагы өспүрүмдөргө (эрте өспүрүм курак) караганда көбүрөөк чегишет, бул кыздарга да, эркек балдарга да тиешелүү ($p < 0,01$).

3.1.2 Артериалдык гипертензия. Өспүрүмдөр арасында жогорку артериалдык гипертензиянын таркалышы 3,4%ды түздү. Бул жерде гендердик айырма байкалган жок ($p > 0,05$). Жашаган жери боюнча карасак, АГ шаардык өспүрүмдөргө караганда, айылдык өспүрүмдөрдө көбүрөөк таркалган, 4,7% айылдык өспүрүмдөрдө, 1,9% шаардык өспүрүмдөрдө, $p < 0,05$. Белгилей турган нерсе, айылдык кыздарда бул көрсөткүч шаардык кыздарга караганда кыйла көбүрөөк болгон (5,5% айылдык кыздар, 2,0% шаардык кыздар, $p < 0,05$). АГнын эрте жана кеч өспүрүмдөрдүн арасында таркалышында байкалгандай деле айырма жок ($p > 0,05$), эрте өспүрүм курактагы кыздарда гана (4,8%) кеч өспүрүм курактагы кыздарга караганда (2,7%) көбүрөөк кездешкен, $p < 0,05$.

3.1.3 Төмөнкү физикалык активдүүлүк жагна гиподинамия. Төмөнкү физикалык активдүүлүк 83,5% өспүрүмдөрдө аныкталды. Бул көрсөткүч кыз

балдарда 89,2%ти түзсө, эркек балдарда 75,4%ти түздү ($p<0,01$). А гиподинамия 42,5% респонденттерде байкалды, бул жерде да кыз балдар (45,2%) эркек балдарга караганда көбүрөөк кыймылсыз абалда болушары көрүнөт (38,6%, $p<0,05$). Жашаган жерине жараша алып карасак анча деле көп айырма жок ($p>0,05$). 83,7% шаардык өспүрүмдөр аз кыймылда болушат, бул жерде да кыз балдардын көрсөткүчү жогору (87,9% кыздар жана 76,7% эркек балдар, $p<0,01$). Айыл жеринде болсо өспүрүмдөрдүн 83,3% аз кыймылда болушат, гендердик жактан карасак ал 90,6% кыз балдар, 74,5% эркек балдар ($p<0,01$). Гиподинамияны анализдесек 42,8% шаардык, 42,1% айылдык респонденттер сутканын көп бөлүгүн кыймылсыз өткөрө турганын айтышкан ($p>0,05$). Мында да кыздар эркек балдарга караганда көбүрөөк кыймылсыз жашоого жол беришкен (47% жана 35,5%, $p<0,05$), айыл жергесинде кескин гендердик айырма жокко эсе ($p>0,05$). Жаш курагы боюнча карасак, аз кыймылдуулук жана гиподинамия кыздар арасында да, эркек балдар арасында да кеч өспүрүм куракта көбүрөөк байкалат ($p<0,05$).

3.1.4 Ашыкча масса жана семирип кетүү. Биздин маалыматтарга таянсак, иликтөөгө алынган өспүрүмдөрдүн арасында май алмашуу процессинин бузулгандыгы байкалды. Респонденттердин 90ну (9,0%) ашыкча салмакка ээ болгон болсо, 24ү (2,4%) семирип кеткен. Бул боюнча гендердик айырмачылык жок ($p>0,05$).

Ашыкча салмак жана семирип кетүү шаардык балдардын 8,4% жана 2,3% кездешсе, айылдык балдардын 9,5% жана 2,5% кездешкен ($p>0,05$). Май алмашуунун бузулушу боюнча гендердик айырма шаардык да, айылдык да өспүрүмдөрдүн арасында байкалган жок ($p>0,05$). Эрте өспүрүм куракта ашыкча салмак (10,9%), кеч өспүрүм куракка (6,8%, $p<0,05$) караганда көбүрөөк кездешти. Семирип кетүү боюнча так маалыматтар аныкталган жок ($p<0,05$).

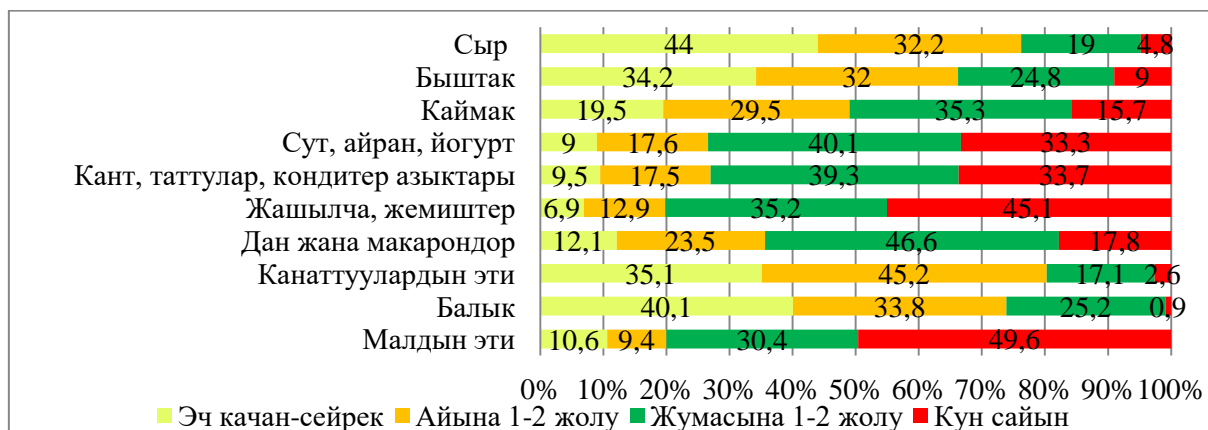
3.2 Өспүрүмдөр арасында тамактануунун структурасынын өзгөчөлүгү

3.2.1 Кантты, кондитердик азыктарды, дан жана макарон азыктарын ашыкча керектөө. Биздин изилдөөнүн маалыматтары боюнча 33,7% өспүрүм күнүгө кант, таттууларды, кондитердик заттарды колдонушат, 39,3% жумасына 1 же 2 жолу гана колдонушат (3.5-сүрөт).

Кыз балдардын эркек балдарга караганда таттууну көбүрөөк пайдаланары көрүндү (37,9% жана 27,7%, $p<0,01$), өзгөчө эрте өспүрүм курактагы кыздарды баса көрсөтсөк болот.

Жашаган жерине (айыл, шаар) карата анализдесек, 34,2% шаар жергесиндеги балдар, 33,3% айыл жергесиндеги балдар таттууну, кантты, кондитердик азыктарды көбүрөөк пайдаланышат ($p>0,05$). Шаар жересиндеги кыздар эркек балдарга караганда бир кыйла ашыкча пайдаланары көрүнөт (39,3% жана 25,6%, $p<0,01$). Айыл жергесиндеги өспүрүмдөр арасында таттууну

ашыкча пайдалануу боюнча гендердик айырма байкалган жок. Дан эгиндери жана макарон азыктарына келсек: өспүрүмдөрдүн 17,8%ы күн сайын, 46,6%ы жумасына 1-2 жолу колдонсо, 12,1%ы такыр колдонушпайт.

3.5-сүрөт – Негизги азык продуктуларын колдонуу жыштыгы (%).

Жашаган жерине (айыл, шаар) карата анализдесек, 34,2% шаар жергесиндеги балдар, 33,3% айыл жергесиндеги балдар таттууну, кантты, кондитердик азыктарды көбүрөөк пайдаланышат ($p>0,05$). Шаар жересиндеги кыздар эркек балдарга караганда бир кыйла ашыкча пайдаланары көрүнөт (39,3% жана 25,6%, $p<0,01$). Айыл жергесиндеги өспүрүмдөр арасында таттууну ашыкча пайдалануу боюнча гендердик айырма байкалган жок. Дан эгиндери жана макарон азыктарына келсек: өспүрүмдөрдүн 17,8%ы күн сайын, 46,6%ы жумасына 1-2 жолу колдонсо, 12,1%ы такыр колдонушпайт.

3.2.2 Фаст-фуд, газдалган суусундуктарды пайдалануу. Биздин изилдөөдө респонденттердин 43,7% жумасына бир же бир нече жолу фаст-фуддарды, 67,6% күнүгө бир же бир нече жолу алкогольдук эмес газдалган суусундуктарды колдоноорун белгилешкен. Эркек балдар кыз балдарга караганда аталган суусундуктарды көбүрөөк колдонушканын айтсак болот (71,3% жана 65,0%, $p<0,05$). Фаст-фуддарды колдонууда эрте жана кеч өспүрүмдөрдүн арасында анча деле айырма жок. Бирок газдалган суусундуктарды 15-18 жаштагы өспүрүмдөр көбүрөөк пайдаланышат (76,8%), салыштыруу үчүн айта кетсек- кеч өспүрүм курактагы эркек балдар 66,6% ды түзөт ($p<0,05$).

Шаардык өспүрүмдөр айылдык өспүрүмдөргө караганда алкогольдук эмес газдалган суусундуктарды көп колдонушат (71,3% жана 64,3%, $p<0,05$), Гендердик айырма бул багытта байкалган жок ($p>0,05$). Тез-татым азыктарын (фаст-фуд) колдонуу боюнча алсак, шаар жана айыл жериндеги өспүрүмдөрдү салыштырсак кескин айырма деле жок (46,0% жана 41,6%, $p>0,05$). Шаарда фаст-фуддарды 48,3% балдар, 44,6% кыздар; айыл жеринде 41,8% балдар, 41,3% кыздар колдонушат ($p>0,05$).

3.2.3 Жашылча-жемиштерди жеткиликсиз колдонуу тууралуу.

Изилдөөлөр көрсөткөндөй суралган өспүрүмдөрдүн 50% жетишсиз өлчөмдө колдонушат. Кыз балдарга караганда эркек балдар аз колдонушат (60,0% жана 51,4%, $p<0,01$), өзгөчө кеч өспүрүм курактагыларды белгилеп кетсек болот (61,9% жана 51,7%, $p<0,05$). Жашылча-жемиштерди шаар жергесине караганда айыл жергесиндеги өспүрүмдөр аз колдонушат (58,8% жана 50,4%, $p<0,01$), өзгөчө эркек балдарды баса белгилесе да болот. Мисалы айыл жериндеги өспүрүмдөрдүн 65,3% жашылча-жемишти аз колдонушса, шаардык өспүрүм балдардын 52,3% аз колдонушат ($p<0,01$). Айыл жергесиндеги өспүрүм эркек балдар кыздарга караганда өтө аз колдонушат (65,3% жана 53,5%, $p<0,01$). Шаар жергесиндеги өспүрүмдөрдө андай айырмачылык байкалган жок ($p>0,05$).

3.2.4 Эт азыктарын пайдалануу. Суралган өспүрүмдөрдүн 49,6% күндөлүк рационунда эт колдонорун белгилешкен. Талапка ылайык өлчөмдө этти пайдалангандар 30,4% гана түздү (35,9% эркек балдар жана 26,4% кыздар, $p<0,01$). Эрте жаштагы өспүрүмдөр этти көбүрөк пайдаланарын эсептөөлөр көргөздү. Айылдык өспүрүмдөр шаардык өспүрүмдөргө караганда этти көп пайдаланышат (34,5% жана 25,7%, $p<0,01$), бирок бул эркек балдарга гана тиешелүү: 40,2% айылдык балдар, 30,1 % шаардыктар ($p<0,05$).

Куш этин ар күнү өспүрүмдөрдүн 2,6%, 17,1% бир жумада бир жолу, 45,2% айына 1-2 жолу, 35,1% өспүрүмдөр же таптакыр колдонушпайт, же өтө сейрек колдонушат. Жашаган жери боюнча анализдесек, 2,7% шаардык жана 2,5% айылдык өспүрүмдөр куш этин ар күнү колдонорун жазышса, 9,5% өспүрүмдөр жумасына 1-2 жолу жей турганын белгилешкен. Эрте жана кеч өспүрүмдүк курак боюнча анализдесек, анча деле чоң айырма байкалаган жок.

73,9% өспүрүмдөрдө балык жана деңиз азыктарын жетишсиз өлчөмдө пайдаланары аныкталган, бул жерде кыздар эркек балдарга караганда азыраак пайдаланарын эсептөөлөр көрсөттү (77,1% жана 69,2%, $p<0,05$). Жашаган жери боюнча карасак, айылдагы респонденттер (78,3%), шаардагы респонденттерге (69,8%), караганда деңиз азыктарын көбүрөөк пайдаланышкан ($p<0,05$), бул маалымат кыздар жана балдар арасында да байкалган. Жаш курактары боюнча: эрте өспүрүм курактагы өспүрүмдөрдүн 77,5% балык пайдаланышса, кеч өспүрүм курактагылардын (15-18 жаш) 70,2% гана пайдаланышат ($p<0,05$).

3.2.5 Жаныбар майын ашыкча пайдалануу. Өспүрүмдөрдүн 12,0% жаныбар майын ашыкча пайдаланышкан, бул жерде гендердик айырма жок ($p>0,05$). Анын ичинен 12,9% шаардык 11,4% айылдык респонденттер. Жашаган жери боюнча жана гендердик жактан бул жерде айырма байкалган жок ($p>0,05$).

3.2.6 Сүт жана сүт азыктарын колдонуу. Ар күнү сүт, айран, йогурт колдонгон өспүрүмдөр 33,35 гана түздү. 40,1% өспүрүмдөр жумасына 1-2 жолу гана ичерин жазган. 17,6% өспүрүм бир айда бир жолу колдонушса, 9,0%

өспүрүмдөр таптакыр колдонушпай турганы белгилүү болду. Бул жерде да кыз балдар эркек балдарга караганда сүт азыктарын көбүрөөк пайдаланышкан (36,9% жана 28,2%, $p<0,01$). Жашаган жери боюнча баалоодо шаардык өспүрүмдөр айылдыктарга караганда күндөлүк рационуна сүт азыктарын көбүрөөк кошору такталды (36,5% жана 30,4%, $p<0,05$).

Жаш өзгөчөлүгүнө жараша анча көп деле айырма байкалган жок ($p>0,05$), бир гана нерсе эрте өспүрүм курактагы кыздар эркек балдарга караганда көп колдонушкан ($p<0,05$).

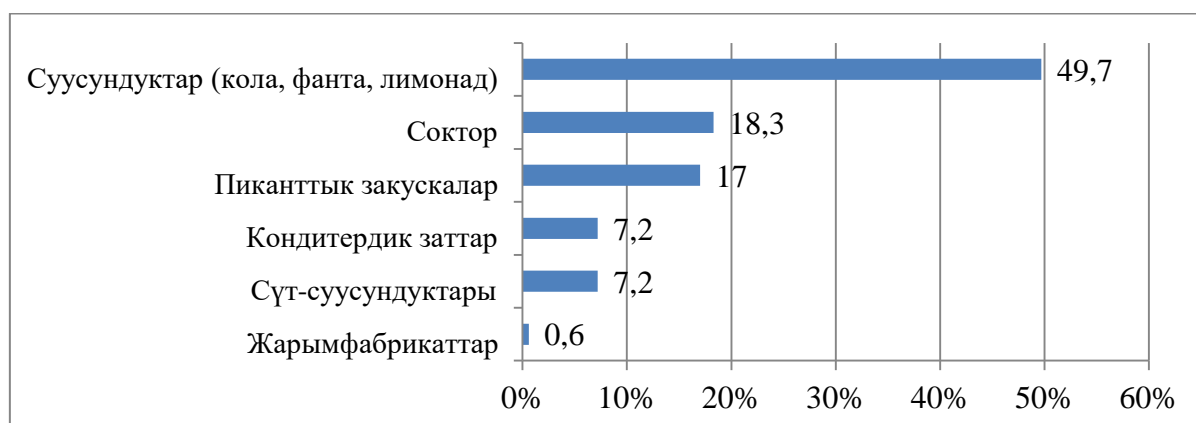
Быштакты колдонуу шаар жериндеги өспүрүмдөрдө айылдагы өспүрүмдөргө караганда көбүрөөк байкалды (38,2% жана 29,6%, $p<0,05$ (эркек балдардын эсебинен). 26,2% шаардык өспүрүмдөр быштакты күндөлүк рационуна 1-2 жолу кошушса, 21,3% айылдык өспүрүм рационуна быштакты күндөлүк рационуна 1-2 жолу кошушкан ($p>0,05$), бирок шаардык кыздар быштакты айылдык кыздарга карганда көбүрөөк пайдаланышат (30,2% жана 22,2%, $p<0,05$). Шаар жергесинде кыздар балдарга караганда быштакты көбүрөөк пайдаланышат (30,2% жана 19,3%, $p<0,01$). Айыл жергесиндеги өспүрүмдөрдө айырма байкалган жок ($p>0,05$).

3.3 Жашоо образын өзгөртүүгө умтулуу. Сергек жашоо образына өтүүгө 48,9% гана өспүрүм каалоосун билдирген. Гендердик белгиси боюнча анализдесек, эркек балдарда сергек жашоо образына умтулуу, аракет кылуу 44,6% түздү, кыздарда болсо бул көрсөткүч 53,4% болгон ($p<0,05$). Эрте өспүрүм курактагы өспүрүмдөрдө да бул көрсөткүч орточо мааниде болду- 55,2%, ал эми кеч өспүрүм курактагылардын сергек жашоо образына умтулуусу 45,9% гана болгон ($p<0,05$). Эрте да, кеч да өспүрүм курактагы кыздарда да жашоону модификацилоо, башкача айтканда сергек жашоого өтүүгө умтулуусу негизинен орто жыйынтыкты берди, ошондой болсо да балдарга караганда алардын аракети жакшыраак ($p<0,05$).

4-бап. Кыргыз Республикасынын сыналгы каналдарында азык продуктыларынын жана суусундуктардын маркетинги

4.1 Азык заттардын жана суусундуктарды жарнамалоонун телевизиондук маркетингинин өспүрүмдөргө тийгизген таасири. Көбүрөөк таркаган категориялар болуп төмөнкүлөр эсептелет: каналдын жарнамалары 19,3%, тиричилик кызматтары 16,4%, финансалык реклама 11,4%, оюн-зооктор 9,7%, азык продуктылары жана суусундуктар 7,2%. Жумуш күндөрү көбүнчө берилген жарнамалар: каналдын жарнамасы 23,4%, тиричилик кызматтары 17,1%, финансалык жарнамалар 9,5%, ал эми дем алыш күндөрү болсо: каналдын жарнамалары 15,4%, тиричилик кызматы 15,2%, финансалык жарнамалар 13,2%, оюн-зооктор 13,0%. Өтө көп жарнамаланган азык продуктылары жана суусундуктар төмөнкүлөр (4.5-сүрөт): газдалган суусундуктар (кола, фанта, лимонад) - 49,7%, соктор 18,3%, пиканттык

закускалар (чипсы, орешки, попкорн, кириешки ж.б. 17,0%. Жогорудагыга салыштырганда бир аз азыраак жарнамалангандар: шоколад жана канттан жасалган кондитердик заттар - 7,2%, сүттөн жасалган суусундуктар - 7,2%. Өтө аз жарнамаланган продуктылар - бул жарымфабрикаттар, композитик тамактар - 0,6%.

4.5-сүрөт – ССБДУдун Европалык бюросунун азык продуктылар тууралуу Моделине негизделип азык заттарын жана суусундуктарды жарнамалоону бөлүштүрүү.

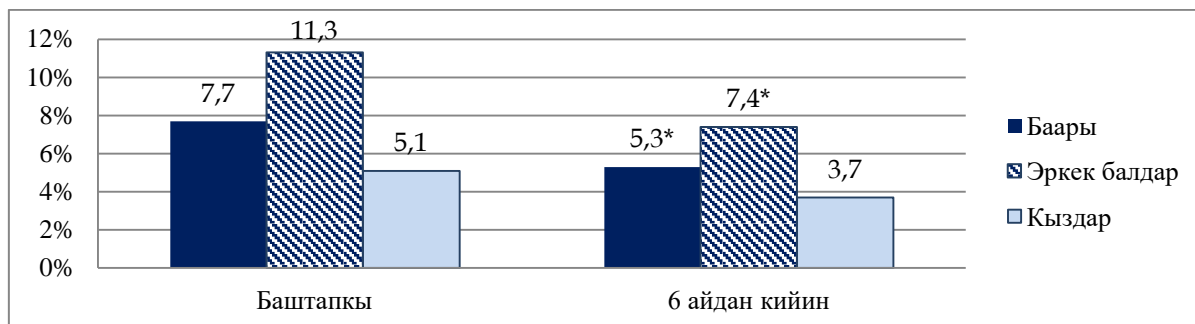
Изилдөөлөр тактагандай ССБДУдун Европалык бюросунун Моделине ылайык 7,8% гана азык продуктыларына уруксаат берилсе, иш жүзүндө жарнамаланган продуктылардын 85% уруксааты жок продуктылар экенин далилденди.

4.2 Азык заттарды жана суусундуктарды теле жарнактагы маркетингдик ыкмалар. Уруксааты жок азыктарды жарнамалоодо көрүүчүлөрдү сыйлык утуу (36,2%), ырахат алуу (23,8%), ден-соолукка пайдалуулугу (21,5%) сыяктуу такталбаган нерселер менен кызыктырышат.

Биздин сурамжылоонун натыйжасында 38,1% өспүрүм жашоонун сергек образы, туура тамактануу тууралуу маалыматты массалык-маалымат каражаттарынан аларын билдиришкен (сыналгы, интернет, гезит, журнал), 31,1% өспүрүмдөр туугандардан, тааныштардан укканын айтышкан, 16,8% медициналык кызматкерлерден, 4,5% китептен, брошюралардан, 9,5% өспүрүм жогоруда аталгандардын баарынан алганын айтышкан. Шаардык өспүрүмдөр айылдыктарга салыштырганда маалыматт көбүнесе туугандардан, тааныштардан алганын жазышкан (34,3% жана 28,3%, $p < 0,05$).

5-бап. Өспүрүмдөрдүн жүрүм-турумдук жүрөк-кан тамыр тобокелдик факторлорунун таралуу динамикасы боюнча билим берүүчү профилактикалык иш-чаралардын натыйжалуулугу

5.1 Жүрүм-турумдук тобокелдик факторлорунун таралышынын динамикасы. Динамикада чылым чеккен өспүрүмдөрдүн саны азайган (7,7%дан 5,3%га чейин, $p < 0,05$), бул жерде гендердик айырма байкалаган жок ($p > 0,05$) (5.2-сүрөт). Ошондой эле жаш өзгөчөлүгү боюнча да айырма байкалган жок ($p > 0,05$).

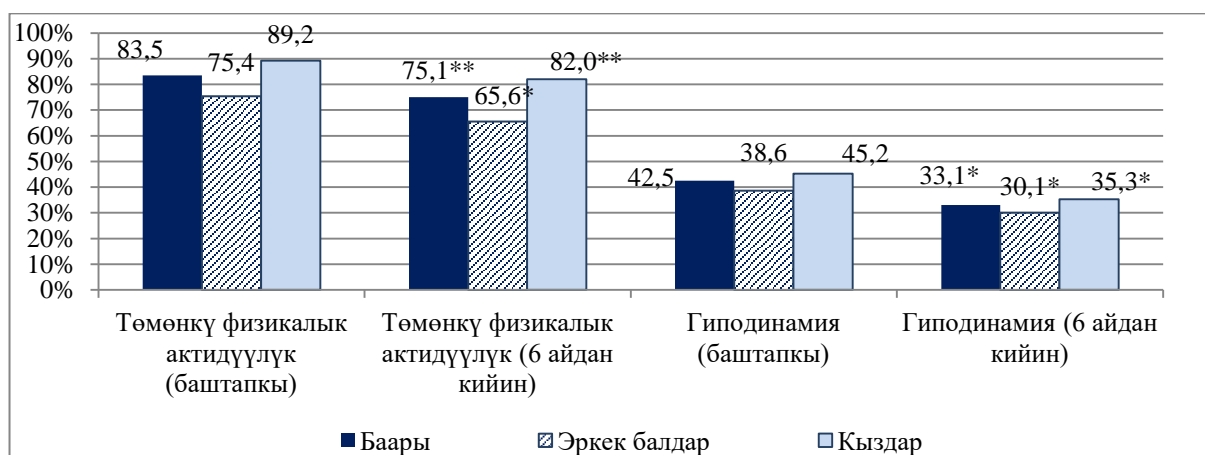

5.2-сүрөт – Өспүрүмдөр арасында чылым чегүүнүн таркалышынын динамикасы.

Эскертүү: * - $p < 0,05$ алгачкы маалыматты 6 айдан соң салыштырганда.

Төмөнкү физикалык активдүүлүк боюнча жалпы оң тенденция байкалды, ал көрсөткүч 83,5%дан 75,1%га чейин түшкөн ($p < 0,001$). Эркек балдардын көрсөткүчү да байкалаарлык төмөндөгөн (75,4%дан 65,6%га чейин, $p < 0,01$). Кыздарда болсо бир аз жакшы жакка өзгөрүү бар десек болот (89,2%дан 82,0%га чейин түшкөн, $p < 0,001$). Гиподинамия корунучу бар өспүрүмдөрдүн саны да азайган, 42,5%дан 33,1%га чейин, ($p < 0,01$), анын ичинен эркек балдарда бул көрсөткүч 38,6%дан 30,1%га чейин төмөндөсө ($p < 0,001$), кыздарда 45,2%дан 35,3%га чейин азайган ($p < 0,001$) (5.3-сүрөт).

Гиподинамия жана аз кыймылдуулуктун таралышы эрте өспүрүм курактагыларда (кыздарда да, балдар арасында да) кескин азайган ($p < 0,001$ жана $p < 0,01$).

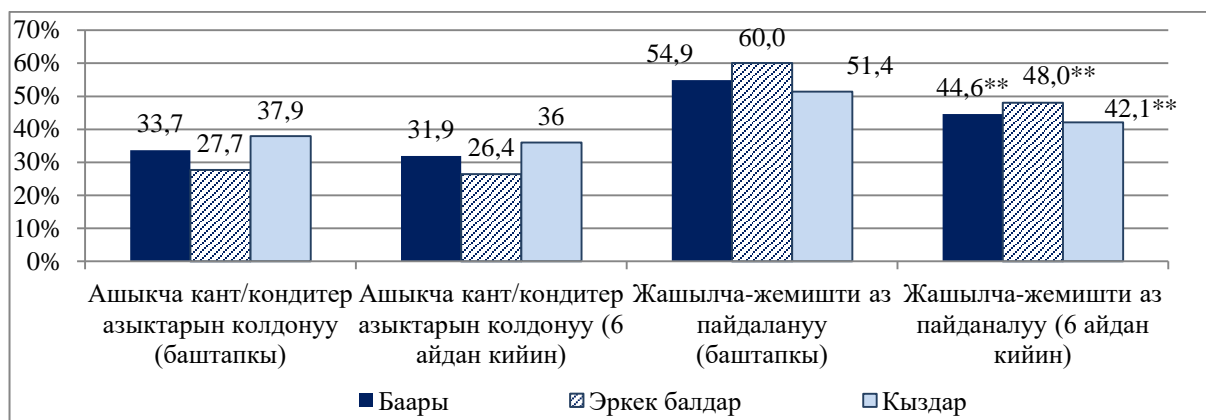

5.3-сүрөт – Гиподинамия жана аз кыймылдуулуктун өспүрүмдөр арасында таркалышы.

Эскертүү: * – $p < 0,01$ алгачкы маалымат менен алты айдан кийинкини салыштырганда; ** – $p < 0,001$ алгачкы маалымат менен 6 айдан кийинки маалыматты салыштырганда.

5.2 Рационалдуу эмес тамактануунун таркалышынын динамикасы.

Динамикада кантты жана кондитердик азыктарын пайдаланууда өзгөрүүлөр байкалаган эмес ($p > 0,05$) (5.4-сүрөт).

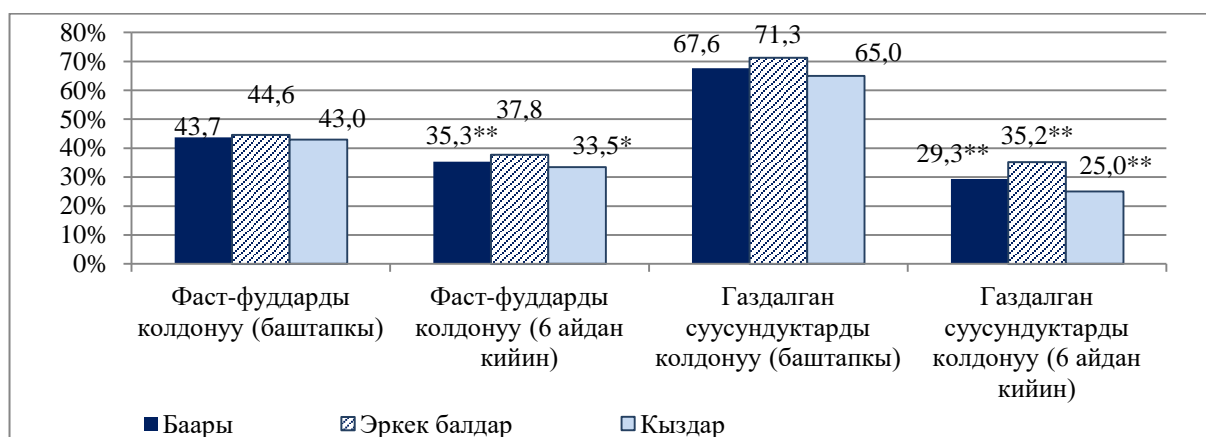

5.4-сүрөт – Негизги азык продуктыларын өспүрүмдөрдүн колдонушунун динамикасы.

Эскертүү: ** – $p < 0,001$ алгачкы маалыматтарды 6 айдан соң салыштырганда.

Жашылча-жемиштерде тиешелүү нормадан өтө аз пайдалануу динамикасы 54,9%дан 44,6%га чейин өзгөргөн ($p < 0,001$), мындай тенденция өспүрүм балдарда да (60,0%дан 48,0%га чейин, $p < 0,001$), өспүрүм кыздар арасында да 51,4%дан 42,1%га чейин байкалган ($p < 0,001$) (5.4-сүрөт).

Бул азыктарды колдонуу динамикасынын өсүшү эрте өспүрүм курактагыларга караганда кеч өспүрүм курактагыларда көбүрөөк байкалган ($p < 0,01$). Фаст-фуддарды колдонуу динамикасында да оң натыйжалар байкалат. Алсак, өспүрүмдөр арасында аны колдонуу 43,7%дан 35,3%га төмөндөгөн ($p < 0,001$), анын ичинде кыздар арасында (43,0%дан 33,5%га азайган, $p < 0,01$) эркек балдарга (44,6%дан 37,8%га азайган, $p > 0,05$) караганда көбүрөөк натыйжа бар (5.5-сүрөт). Тез татым (фаст-фуд) азыктарын пайдалануу динамикасы эрте өспүрүм курактагыларда кеч өспүрүм курактагылардан көбүрөөк жылыш бар ($p < 0,01$).

5.5-сүрөт – Өспүрүмдөр арасында фаст-фуддарды жана газдалган суусундуктарды пайдалануу динамикасы.

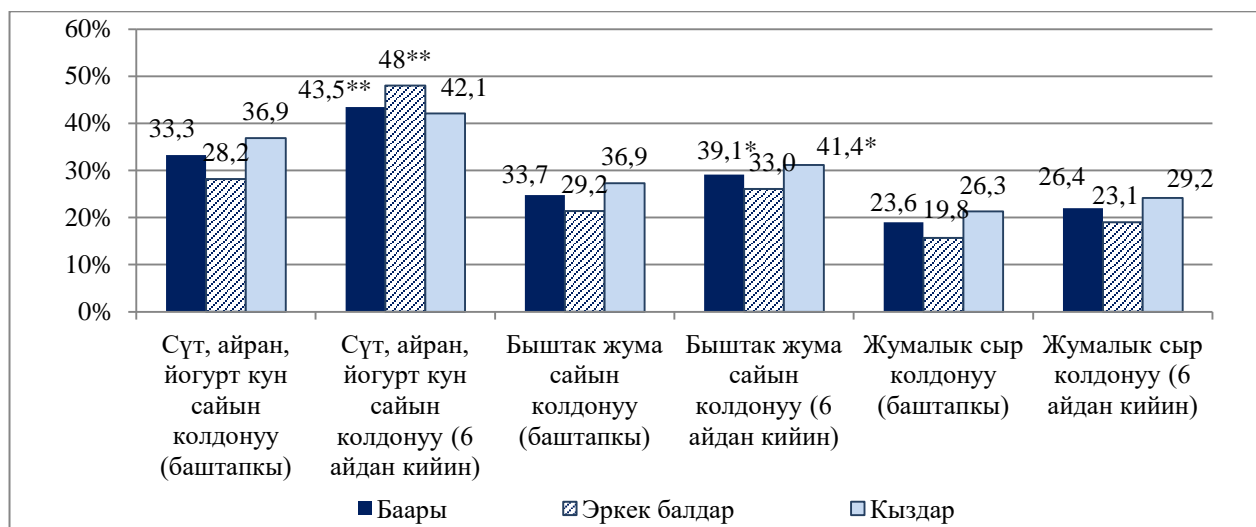
Эскертүү: * – $p < 0,01$ алгачкы маалыматтарды алты айдан соң салыштырганда; ** – $p < 0,001$ алгачкы маалыматтарды алты айдан соң салыштырганда

Газдалган суусундуктарды респонденттердин 29,3% пайдаланышат, бул корсеткуч алгачкыдан асыресе аз (алгачы көрсөткүч 67,6%, $p<0,001$), бул балдар арасында да, кыздар арасында да байкалды (25,0% жана 65,0%, $p<0,001$) (5.5-сүрөт). Кеч өспүрүм курактагыларга караганда эрте өспүрүм курактагыларда газдалган суусундуктарды колдонуу кыйла төмөндөгөн (кыздарда да, балдарда да, $p<0,01$).

Эт азыктары боюнча болсо көп деле өзгөрүү байкалган жок, куш этин пайдалануу гана 2,6%дан 8,1%га өскөн ($p<0,001$). Балык жана деңиз азыктарын колдонууда да байкалаарлык өзгөрүү жок ($p>0,05$).

Динамикалык байкоолорго таянсак, сүт, айран, йогуртту өспүрүмдөрдүн 43,5% колдонот, алгачкы көрсөткүчтөн бул бир топ жогору (33,3%, $p<0,001$). Кыздарга караганда эркек балдар көбүрөөк сүт азыктарын колдоно башташты (28,2%дан 48,0%га өсүү бар, $p<0,001$). Быштакты колдонуу да 33,7%дан 39,1%га өскөн ($p<0,05$). Сырды колдонууда болсо байкаларлык өзгөрүү жокко эсе ($p>0,05$) (5.7-сүрөт).

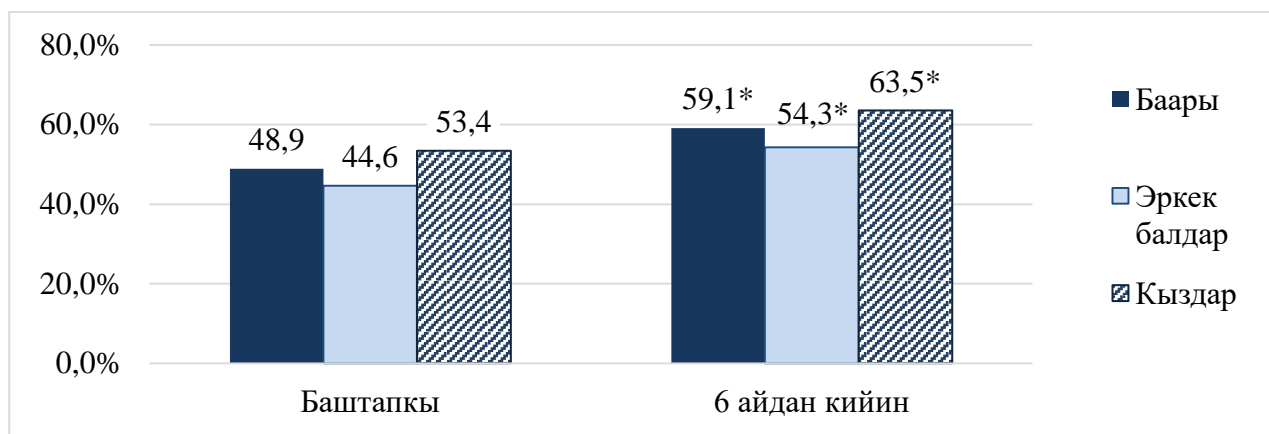
Сүт, айран, йогуртту колдонуу эрте өспүрүм курактагыларда да (34,1%дан 45,6%га чейин, $p<0,05$), кеч өспүрүм курактагыларда да (31,9%дан 41,3%га чейин, $p<0,05$) бир топ өскөн. Быштак жана сырды колдонууда мындай өсүү байкалган эмес.

5.7-сүрөт – Өспүрүмдөр арасында сүт азыктарын колдонуу динамикасы

Эскертүү: ** – $p<0,001$ алгачкы маалыматтарды 6 айдан соң салыштырганда;
* – $p<0,05$ алгачкы маалыматтарды 6 айдан соң салыштырганда.

Өспүрүмдөрдүн сергек жашоо образына тартылуу динамикасы өскөнү байкалат (48,9%дан 59,1%га, $p<0,05$) (5.8-сүрөт). Бул өсүш эрте жаштагы өспүрүм курактагы кыздар (58,1%дан 68,3%га чейин, $p<0,05$) жана балдардын (46,1%дан 58,8%га чейин, $p<0,01$) эсебинен деп айтсак болот.

5.8-сүрөт – Өспүрүмдөрдүн сергек жашоо образына тартылуу динамикасы
Эскертүү: * – $p < 0,05$ алгачкы маалыматтарды 6 айдан соң салыштырганда.

Жашаган жери боюнча алсак, жашоонун сергек мүнөзүнө тартылуу шаардык өспүрүмдөрдө бир топ байкалды ($p < 0,01$), бул көрсөткүч кыздарга да, эркек балдарга да тиешелүү ($p < 0,05$). Айыл жергесинде мындай тенденция байкалган жок, асыресе өспүрүм эркек балдарда жашоосун жакшы нукка модификациялоо бир аз байкалганын белгилеп койсок болот ($p < 0,05$).

КОРУТУНДУ:

1. Эрте өспүрүм курактагыларда денедеги ашыкча салмактуулук көп кездешти (10,9%). Ал эми кеч өспүрүм курактагылардыкы 6,8%. Кеч өспүрүм куракта чылым чегүү көрсөткүчү бир топ айырмаланат - 12,6%, ал эми кеч өспүрүм курактагылардыкы - 3,4%. Аз физикалык активдүүлүк кеч өспүрүм курактагылардыкы 93,4% болсо, эрте өспүрүм курактагылардыкы бул көрсөткүч 74,8%ды түздү. Гиподинамия боюнча 55,6% кеч, 31,0% эрте өспүрүм курактагылардын көрсөткүчү. Кеч өспүрүм курактагылардын жашоонун сергек мүнөзүнө тартылуусу төмөн 45,9% болсо, ал эми эрте өспүрүм курактагылардыкы 55,5%ды түздү. Бул көрсөткүч кыздарга караганда эркек балдарда жогору экенин айта кетели, айыл жеринде да, шаар жеринде да. Артериалдык гипертензия айыл тургундарынын арасында кыйла кеңири таралган, ал эми физикалык кыймылсыздык шаардык өспүрүм кыздардын арасында көп кездешкен.

2. Жашылча-жемиштерди нормадан аз колдонуу өспүрүмдөрдүн 54,9%да байкалды, өзгөчө кыздарга караганда (51,4%) эркек балдарда (60,0%). Өспүрүмдөрдүн 73,9%ы деңиз азыктарын, 97,4% - канаттууларынын этин, 66,7%ы - сүт азыктарын нормадан аз колдонушкан. 43,7% өспүрүмдөр тез татым азыктарын көп көңүл бөлүшөт, 67,6% өспүрүмдөр газдалган суусундактарды көп ичишет (балдар - 71,3%, кыздар - 65,0%). 33,7% өспүрүмдөр кант, таттуу

кондитердик азыктарды ченемсиз пайдаланышат (кыздар - 37,9%, балдар - 27,7%). Бул балдар жана кыздар арасында туура эмес тамактануу адаттарынын жогорку жыштыгы бар деген тыянак чыгарууга мүмкүндүк берет.

3. Жашоонун сергек мүнөзү тууралуу маалыматтарды өспүрүмдөр интернеттен, сыналгыдан алышат (38,1% респонденттер, анын 40,7% шаарда и 35,7% айылдагы өспүрүмдөр).

4. Жарнамалардын 85,0%дан көбү уруксааты жок, өспүрүмдөргө арналган азык продуктуларына жана газдалган суусундуктарга туура келет. Алар “ден-соолук” деген терминге жамынып алышканы даана көрүнүп турат.

5. Өспүрүмдөрдүн, ата-энелердин жана мугалимдердин катышуусу менен жүрөк-кан тамыр тобокелдигинин факторлору боюнча кенеш берүү программасы өспүрүмдөрдүн сергек жашоо образына умтулуусу жагынан натыйжалуу болду, респонденттердин арасында эрте өспүрүм курактагы бир кыйла көбүрөөк. Ошол эле учурда шаардык респонденттердин балдары да, кыздары да айылдык өспүрүмдөргө караганда көбүрөөк берилгендиги байкалган.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР:

1. Өспүрүмдөр арасында жүрөк-кан тамыр ооруларын алдына алуу максатында учур талабына ылайык профилактикалык иш чараларды колдонуу үчүн электрондук клиникалык-маалыматтык форманын индикаторун киргизүү зарыл: антропометрикалык көрсөткүчтөрдү алуу, артериалдык кан басымын ченөө, ата-энелердин, өспүрүмдөрдүн, мугалимдердин катышуусу менен жашоонун сергек мүнөзүнө тартуу боюнча профилактикалык иштерди жүргүзүү.

2. Мектептин медицина кызматкерлери, мектеп парламентинин жооптуу өкүлдөрү квартал сайын жашоонун сергек мүнөзү жана туура тамактануу боюнча профилактикалык-окутуучу иш-чараларды өтүүсү сунуш кылынат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫККА ЧЫККАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ:

1. **Толебаева, А. А.** Факторы риска сердечно-сосудистых заболеваний и проблемы их профилактики у лиц молодого возраста [Текст] / А. А. Толебаева, Р. К. Урумбаев, И. С. Сабиров // Вестник КРСУ. – 2018. – Т.18, № 2. – С. 148-152; <http://vestnik.krsu.edu.kg/archive/9/577>

2. Маркетинг пищевых продуктов и напитков на телевизионных каналах с детской и подростковой аудиторией в Кыргызской Республике [Текст] / [А. Г. Полупанов, А. А. Толебаева, А. Т. Алтымышева и др.] // Профилактическая

медицина. – 2019. – Т. 22, №6. – С. 78-84; То же [Электронный ресурс]. – [Режим доступа]: <https://doi.org/10.17116/profmed20192206278>

3. **Толебаева, А. А.** Профиль рекламируемых пищевых продуктов и напитков для детей на телевидении в Кыргызской Республике [Текст] / А. А. Толебаева, А. Г. Полупанов, И. С. Сабилов. // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2019. – № 3. – С. 140-145; DOI:10.26104/NNTIK.2019.45.557

4. Маркетинговые подходы в рекламе пищевых продуктов на кыргызском телевидении и риск развития детского ожирения [Текст] / [А. А. Толебаева, А. Г. Полупанов, А. А. Сабилов и др.] // Вестник КРСУ. – 2020. – Т. 20, № 5. – С. 137-142; <http://vestnik.krsu.edu.kg/archive/153/6502>

5. Маркетинг и антимакетинг табачной продукции, ориентированный на подростковую аудиторию в Кыргызской Республике (исследование GYTS 2019) [Текст] / [А. Г. Полупанов, А. А. Толебаева, И. С. Сабилов и др.] // Профилактическая и клиническая медицина. – 2020. – № 3 (76). – С. 40–46; https://profclinmed.szgmu.ru/PIK_3-2020.pdf

6. Сравнительный анализ частоты и структуры нерационального питания среди детей и подростков, проживающих в городской и сельской местности Кыргызской Республики [Текст] / [А. А. Толебаева, А. Г. Полупанов, И. С. Сабилов и др.] // Профилактическая медицина. – 2021. – Т. 24, № 3. – С. 37-43; То же: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://doi.org/10.17116/profmed20212403137>

7. **Толебаева, А. А.** Структура питания среди детей и подростков в Кыргызской Республике [Текст] / А. А. Толебаева, Ж. А. Мамасаидов, А. М.-Т. Мухамедов // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2021. – № 2. – С. 68-73; DOI:10.26104/NNTIK.2019.45.557

8. Распространенность сердечно-сосудистых факторов риска у детей и подростков в Кыргызской Республике [Текст] / [А. А. Толебаева, А. Р. Музаева, Ж. А. Мамасаидов и др.] // Вестник КРСУ. – 2021. – Т. 21, № 5. – С. 87-93; <http://vestnik.krsu.edu.kg/archive/165/6932>

Толбаева Айчурек Алайбековнанын «Кыргыз Республикасында өспүрүмдөр арасында жүрөк-кан тамыр ооруларынын себептеринин таркалышы жана алардын жашоонун сергек мүнөзүнө тартылуусун баалоо» деген темадагы 14.01.05 – кардиология адистиги боюнча медицина илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: коркунуч факторлору, өспүрүмдөр, жүрөк-кан тамыр ооруларынын таралуу коркунучу, маркетинг, телекөрсөтүү, профилактикалык кеңеш берүүлөр, кийлигишүүлөр.

Изилдөөнүн объектиси: айыл жана шаар жерлеринен 1001 өспүрүмдөр.

Изилдөөнүн предмети: жүрөк-кан тамырларынын тобокелдик факторлорун

аныктоо, кеңеш берүү; өспүрүмдөргө багытталган телеканалдардын мониторинги.

Изилдөөнүн максаты: Кыргыз Республикасындагы өспүрүмдөрдүн сергек жашоосуна тартылышына баа берүү менен алардын арасында жүрөк-кан тамыр ооруларынын таралуу коркунучун изилдөө.

Изилдөөнүн методдору. Эки баскычтуу кластердик тандоо, өспүрүмдөрдүн каналдарынын 2 этабы жана мониторингдөө өткөрүлдү.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы. Өспүрүмдөр арасында жүрөк-кан тамыр ооруларынын коркунучтарынын факторлору кеңири таралгандыгы байкалган. Сергек жашоо образы боюнча өспүрүмдөр арасында негизги маалымат булагы болуп сыналгы жана интернет эсептелет. Өспүрүмдөр үчүн жарнамаланган азык продуктыларынын 85%дан көбүрөөгү уруксаат берилбеген продуктылардын маркетинги болуп эсептелет. Бул өспүрүмдөрдүн туура эмес тамактануусунун негизги себептеринин бири болуп эсептелет. Ал эми өспүрүмдөрдүн сергек жашоо образын кармануу боюнча тарбиялык профилактикалык иш-чаралардын натыйжалуулугу көрсөтүлдү.

Колдонуу боюнча сунуштар. Антропометрикалык маалыматтарды жана кан басымын, тамеки чегүү статусун өлчөө менен электрондук клиникалык маалымат формасына милдеттүү индикаторлорду киргизүү. Ошондой эле мектептерде сергек жашоо образын сактоо жана сергек тамактануу боюнча тарбиялык профилактикалык иш-чараларга өспүрүмдөрдүн, алардын ата-энелеринин жана педагогикалык жамааттын катышуусу менен мектептин медициналык кызматкерлерине жана мектеп парламентинин жооптуу кызматкерлерине квартал сайын тренинг өткөрүү.

Колдонуу чөйрөсү: кардиология, ички оорулар, үй-бүлөлүк медицина, алдын алуу медицинасы, студенттер жана клиникалык ординаторлор үчүн окуу программасында.

РЕЗЮМЕ

диссертации **Толебаевой Айчурек Алайбековны** на тему **“Распространенность сердечно-сосудистых факторов риска среди подростков с оценкой их приверженности к ведению здорового образа жизни в Кыргызской Республике”** на соискание ученой степени кандидата медицинских наук по специальности **14.01.05 – кардиология**

Ключевые слова: факторы риска, подростки, сердечно-сосудистые заболевания, распространенность, маркетинг, телевидение, профилактическое консультирование.

Объект исследования: 1001 подростков сельской и городской местности.

Предмет исследования: выявление сердечно-сосудистых факторов риска, обучающие профилактические консультирования, мониторинг телеканалов, ориентированный на подростков.

Цель исследования: изучить особенности распространенности сердечно-сосудистых факторов риска среди подростков с оценкой приверженности их к ведению здорового образа жизни в Кыргызской Республике.

Методы исследования: проведен двухступенчатый кластерный выборочный дизайн, 2 основных этапа и мониторинг подростковых каналов.

Полученные результаты и их новизна. Среди подростков выявляется высокая распространенность поведенческих сердечно-сосудистых факторов риска. Основными источниками информации о навыках здорового образа жизни у подростков являются интернет и телевидение. Более, чем в 85% случаев рекламы продуктов питания и напитков для подростков происходит маркетинг неразрешенных пищевых продуктов, что может быть одним из факторов, определяющих нездоровый характер питания подростков. И продемонстрирована эффективность обучающих профилактических вмешательств на приверженность к ведению здорового образа жизни среди подростков.

Рекомендации по использованию: внедрение обязательных индикаторов в электронную клинико-информационную форму с измерением антропометрических данных и артериального давления, статуса курения. А также ежеквартальное проведение медицинскому персоналу школы и ответственным лицам школьного парламента с участием подростков, их родителей и педагогического состава обучающих профилактических мероприятий в школах по ведению здорового образа жизни, здоровому питанию.

Область применения: кардиология, внутренние болезни, семейная медицина, профилактическая медицина, в программу обучения студентов, клинических ординаторов.

SUMMARY

dissertations of Tolebaeva Aichurek Alaibekovna on “The prevalence of cardiovascular risk factors among adolescents with an assessment of their commitment to maintaining a healthy lifestyle in the Kyrgyz Republic” presented for the degree of candidate of medical sciences in the specialty of 14.01.05 – cardiology

Key words: risk factors, adolescents, cardiovascular disease, prevalence, marketing, television, preventive counseling.

Object of the study: 1001 adolescents in rural and urban areas.

Subject of the study: identification of cardiovascular risk factors, educational preventive counseling, monitoring of TV channels aimed at adolescents.

Purpose of the study: to study the prevalence of cardiovascular risk factors among adolescents with an assessment of their commitment to a healthy lifestyle in the Kyrgyz Republic.

Research methods: a two-stage cluster sampling design was conducted, 2 main stages and monitoring of adolescent channels.

The results obtained and equipment. A high prevalence of behavioral cardiovascular risk factors is revealed among adolescents. The main sources of information on healthy lifestyle skills among adolescents are the Internet and television. In more than 85% of cases of advertising food and beverages to adolescents, there is marketing of unauthorized food products, which may be one of the factors determining the unhealthy nature of adolescent nutrition. And the effectiveness of educational preventive interventions on commitment to a healthy lifestyle among adolescents is demonstrated.

Recommendations for use: introduction of mandatory indicators into the electronic clinical information form with measurement of anthropometric data and blood pressure, smoking status. As well as quarterly implementation of educational preventive measures in schools for medical staff of the school and responsible persons of the school parliament with the participation of adolescents, their parents and teaching staff on a healthy lifestyle, healthy nutrition.

Applications: cardiology, internal diseases, family medicine, preventive medicine, in the training program of students, clinical residents.

Кагаздын форматы 60 x 90/16. Көлөмү 1,5 б.т.
Кеңсе кагазы. Тиражы 50 нуска.
«Соф Басмасы» ЖЧК тарабынан басылып чыкты.
720020, Бишкек ш., Ахунбаева көч., 92